

ПОГЛЕДИ КЪМ ИНДИВИДУАЛИЗМА НА ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ

Сирма Данова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Във фокуса на настоящото изследване е понятието индивидуализъм, традиционно прикрепяно към фигурата на Пенчо Славейков. Проследяваме употребите на термина от началото на XX век до периода между двете световни войни. Специално внимание обръщаме на функционалния зев между ранни концептуализации на индивидуализма при Владимир Василев и Спиридон Казанджиев и лансирани от тях през 30-те дефиниции, помиряващи и заздравяващи връзката между писателя и колектива. Разказът за жизнерадостта у Пенчо Славейков се оказва общо място в рецепцията през 30-те. Идеологията на жизнерадостта може да се идентифицира обаче като ключова още при първата литературноисторическа обосновка на т.нар. „нов индивидуализъм“ в статията на Владимир Василев „Живот в смъртта“ (1906), изтъкваща специфичния за Славейков езически индивидуализъм.

Keywords: individualism, crisis, vitalism, paganism, “life in death“

Една от сигурните понятийни рамки, в които традиционно се полага фигурата на Пенчо Славейков, е понятието „индивидуализъм“. Терминът е толкова поливалентен, че успешно обслужва и периодизиращи, и идеологизиращи, и естетизиращи нагласи. С това рискът от грешка в употребата му намалява значително, тъй като той или се приема за самоочевиден и дори задължителен по отношение на проблематиката на модернизма, или попада в контекста на някаква приемственост спрямо литературноисторическите постановления. Разбира се, толерантни към употребата на понятието се явяват не само литературните истории, а и подвижният, непрестанно течащ дискурс на образователните институции, които се задължават в отговорността и правото да правят и без това сложните и труднообхватни процеси по-понятни. Опитът да се положи Славейков в един по-общ контекст на модерността едва ли представлява начин да се избегне проблемът за конкретната историческа принадлежност на автора към вече картографираното поле на българския „модернизъм“. Подобен опит отчита една констелация, очертана от наложителността да мислим „индивидуализма“ на Пенчо Славейков – с всички съпътстващи понятия, които влече със себе си като уединение, отдалечаване, отчуждение,

криза, самопостигане, себеутоление, изгнаничество и дори нихилизъм – на фона на непрестанните му дължностни ангажменти към държавата и нейните институции. С името на Славейков като директор на Народната библиотека и директор на Народния театър е свързан процесът на модернизация на българската култура, включващ, не на последно място, финансиране на командировки в чужбина и контакт с модерния опит. Известна е неговата програма за преустройство на театъра в държавна институция, както и опитът му за диференциация на естетическите сфери ¹⁾. Фигурата на Славейков скрепя в себе си визии за „моделирането на аза“ и моделирането на институциите, гарантиращи определени модели на аза. Понятието за „проект“ е базово за тази взаимовръзка. Екстериоризирането на вътрешен опит е полезно за държавната машина, тъй като обещава лице на културата. Такава екстериоризация прави възможно съответствието между „работа над себе си“ и „работа в настоящето“ ²⁾ (Славейков, 1959: 5: 167). По отношение на антологичните проекти понятието индивидуализъм не би могло да бъде мислено без обкръжаващите го по-обща контексти на националната литература или на социокултурното настояще. С оглед на нашата тема включването в по-обхватно рефлексивно поле на отвъдличностните контексти на писането би било подвъпросно, ако не ги мислим сплетени в интерпретативен режим, който понятието „индивидуализъм“ е в състояние да предложи.

Подобен режим може да потърси подкрепа в съвременни изследвания, настояващи на надисторическия категориален характер на индивидуализма ³⁾. Така индивидуализмът изглежда развенчан като „период“, „фаза“ или „направление“ и е положен в полетата на независимия от историзиране опит, вгледан в критерии като ценност, идентичност и най-общо „животоглед“, ако си послужим с един термин на д-р К. Кръстев. За нашето изследване разграничението между период и категория, поза и светогледна нагласа са от съществена важност, защото държат будно усещането за вододела между теоретичните конструкции и техните съдържания.

В хода на изложението ще се концентрираме върху проблематизациите на индивидуализма в периода преди двете световни войни и между тях. Интуицията, че именно в тези години се оформят отчетливите естетически и доктриналноидеологически подстъпи към творчеството на Пенчо Славейков, намира потвърждение основно в текстове на Владимир Василев, Спиридон Казанджиев, Иван Мешеков, чиито тези имат различна давност и периодично обновявана актуалност в сферата на политизираните реторики, които или си ги поделят, или низвергват част от тях, или като си ги поделят, ги манипулират. Съществено за изследването е не толкова как се усвояват възгледите на споменатите автори след '44-та година, колкото фактът, че те съществуват много преди тази година. Понятието „индивидуализъм“ ще ни интересува не в детайлните му употреби през междувоенния период, а в определена мре-

жа от свързани с него наблюдения върху творчеството на автора. В тях ще търсим връзката между „индивидуализма“ и на пръв поглед отстоящата му „средищност“, в която традиционно е настанявана фигурата на Славейков в големия литературноисторически наратив за писателите на модернизма. С други думи, ще ни интересува обвързването на индивидуализма не толкова с кризите и епифаниите на субектността, колкото с култивирането на „решение за живота“ (Казанджиев, 1921: 462). Интересно е да се проследи как се конституира Пенчо-Славейковият индивидуализъм на фона на пълнотата на книга като „Сън за щастие“ например. Такава пълнота, изразяваща се в редуването на тъга и радост, жизненост и премала, блян и епически картини на случването, сякаш стои встрани от негативния канон на модерната българска лирика от началото на века, движещ се в категориите на тъгата, томлението, немощта, еротиката, горенето, кошмара, жаждата, погнусата ⁴⁾.

В статията си „Потеклото на модернизма“ Бойко Пенчев твърди, че понятието „модернизъм“ е „пò литературоведски звучаща субституция“ на употребявания още през 30-те години термин „индивидуализъм“ (Пенчев, 1999: 523). Според автора „модернизмът“ е генеалогически вписан в жилавите епистемологични полета на индивидуализма и „своето и чуждото“ (Пенчев, 1999: 526). Пенчев показва, че дебатът за „националното своеобразие в литературата“ от 60-те, в който локализира и „прощъпалника“ на модернизма, всъщност преповтаря дебата за „родното“ от десетилетието на 30-те. В тази връзка трябва да припомним, че индивидуализмът като понятие е налице всъщност още от 20-те години в статии на Владимир Василев и Спиридон Казанджиев например, предчувстващо идеологическите напластявания на 30-те, но все още свободно от тях. Дори от времето на списание „Мисъл“ съществува като концепт в статията на Владимир Василев „Живот в смъртта“ (1906), формулиран като „новия индивидуализъм“. Годината 1907 ще се окаже важна за употребата на понятието в текста на Димо Кьорчев „Тъгите ни“, поместен в алманаха „Южни цветове“. Кьорчев като че ли е по-близо до идеята за индивидуализма като идеология, доколкото твърди, че „колективизъм и индивидуализъм в своята крайна цел обаче се припокриват“ (Кьорчев, 1907: 85). Подобно уравнение предполага помиряване на различните идеологически системи в точката на изкуството, лелеещо винаги т.нар. „трайнина“ (Кьорчев, 1907: 64). Осмислянето на термина „индивидуализъм“ в литературноидеологическите контексти на отделните десетилетия подлага творчеството на Славейков на известни преакцентирания. Детайлното им хронологическо проследяване не би било по силите ни, но можем най-малкото да разгледаме дали и как се изменя концепцията за индивидуализма при автори като Владимир Василев и Спиридон Казанджиев. Оказва се, че от началото на века до и през 30-те понятието е многократно презареждано с различни ценностни маркери, които съдържат не само интригуващи изводи за мястото на Пенчо Славейков в лите-

ратурноисторическия процес, а и по-специфично за най-малко ангажираната му с „родното“⁽⁵⁾ книга „Сън за щастие“. Подобно изследване би изглеждало самоцелно, ако не направим връзката между многократно обговаряния индивидуализъм на Пенчо Славейков и образа, който привнася към него тъкмо тази му стихосбирка.

Ще се опитаме да положим понятието индивидуализъм в контекста на настойчиво търсената взаимовръзка между поет и общество от страна на критиката в началото на ХХ век. Бихме казали, че терминът е укоренен в неоромантичното понятие „чувствителност“. Това става ясно дори само ако разгледаме критическите обзори за литературната 1907 година. Например в статията „Лирката ни през 1907 година“ Божан Ангелов започва своя преглед с едно в основата си телеологическо наблюдение, съгласно което развитието на лириката кореспондира с културно-историческото развитие на една обществена група или народ. С други думи, поезията е резултанта на „общата“ чувствителност. Тази теза пренаписва романтичката представа за твореца като репрезентант на националния дух, артикулирана и от Славейков в статиите му за Пушкин например. В етюда на Божан Ангелов Пенчо Славейков е видян като „най-пълния и съвършен представител на общата нормална чувствителност“, на която е противопоставена „новата модерна чувствителност“ на Яворов (Ангелов, 1907: 617). Като имаме предвид, че тези разграничения се появяват в контекста на списание „Мисъл“, фигурата на Пенчо Славейков е положена в двойствена перспектива. Той е преценяван едновременно като достатъчно цялостен, за да бъде представителен за „общото“ и „колективитета“, но заедно с това е мислен и като някакво предходно средоточие на колебливите граници и безбрежия на индивидуалността.

Една друга обзорна статия за литературната 1907 година, написана от Алберт Гечев и публикувана в „Демократически преглед“ през 1908, представя връзката между поет и общество като игра на презрения. Не е изненадващо, че и тук думите „чувствителност“ и „чувство“ са натоварени със субстанциалност. „Пенчо Славейков най-добре *чувствува* тръса на живота на нашата нация, най-много се е вслушвал във величествената песен, която Балканът от векове пее, и е дал най-разкошен отзвук на тая песен, прекаран през пещта на неговия творчески дух.“ (Гечев, 1907: 185; курсив мой) За разлика от Божан Ангелов, за когото е присъща еволюционистката нагласа да открива нови и нови състояния на модерна чувствителност, Алберт Гечев избягва да представи репрезентацията на „общото“ в естетически категории. Той борави с критерия за „здравата“ връзка между писателя и живота. По-важно обаче е, че в твърдението на Гечев се съдържа една интригуваща метафора на предвоенния кризис. Става дума за „тръса на живота“. Метафората на „тръса“ съсредоточава в себе си бързо променящия се течащ живот и неговите кризи с нуждата от „работа в настоящето“. В естетическата сфера „тръсът на живота“ трябва да

намери своята форма в т.нар. „трайнина“, или онова състояние на уталожване, при което изкуството изглежда свободно – в „промени непроменно“.

Трябва да отбележим и устойчивата пейоративна употреба на думите „индивидуализъм“ и „чувствителност“, които се появяват в контекста на дискусиите за „ползата“ на литературата за обществото. Например статията „Общият характер на българската литература“ на А. Томов говори за „остър индивидуализъм“ (Томов, 1908: 112), породен от „тесен“ хоризонт на самосъзнание. За „едностранчив индивидуализъм“ споменава и Иван Клинчаров в текста „Две литературни години“ (Клинчаров, 1909: 104). Интересното е, че и А. Томов, и Ив. Клинчаров предвиждат по-малко негативен образ на индивидуализма особено ако е ангажиран с диференциацията на обществените сфери, както и с проникването на необходимата доза „общественост“ в литературата. В този контекст едва ли е изненадваща реакцията спрямо ключовете на естетическото, които Славейков дава в теоретиколитературните си текстове. Още в края на деветдесетте години на XIX в. в списание „Ново време“ се появява статията „Душата на художника според Пенчо Славейков“ (1899), подписана с инициали Т. М.-ов. „Художникът, какъвто и да бъде той, трябва да насочи своята деятелност *единствено към една обществена реална полза.*“ (М.-ов, 1899: 206) (курсив в оригинала). Тази представа се обновява обикновено при смяната на политическите режими, които се опитват да наложат монопол върху обществото. Ключовата дума „полза“ ще звучи особено актуално в десетилетието на 40-те, в работите на марксисткия критик Димитър Благоев.

По-сложно осмисляне на „чувствителността“ и „индивидуализма“ откриваме в една публикация на Димитър Страшимиров „Литература и политика“, поместена във в. „Ден“ през 1906. Този текст се появява като реакция на студията на Пенчо Славейков „Българската поезия“. Любопитно е да се разглежда фигурата на Славейков през коментарите, които предизвиква своевременно в периодиката и печата. По характер те представляват реакция на един индивидуализъм, вменен на един „привнесен“ отвън либерализъм. В публикацията на Страшимиров откриваме няколко базисни положения: фигурата на Славейков е положена в същото „преди“, известно от статията му „Българската поезия“; Славейковата „политикофобия“ е проблематизирана в контекста на липсата на ориентация в нуждите на настоящето (Страшимиров, 1906: 1) ⁶; обявена е непопулярността на Славейковата поезия и в крайна сметка нейният „фалит“. Непопулярността има и своите позитивни осмисляния в статии на Божан Ангелов и Борис Тричков, публикувани на страниците на сп. „Мисъл“. Димитър Страшимиров обаче предпочита да квалифицира „несъстоятелността“ и „непопулярността“ с икономическата образност на фалита, в която е заложена присъда. Още по-интересно е как коментарът на Страшимиров върху статията „Българската поезия: преди и сега“ преминава в серия от квалификации за Пенчо-Славейковата лирика. Ето как е реализиран този преход в

контекста на издадената през 1906 г. книга „Сън за щастие“ и публикуваните по-рано стихотворения в „Мисъл“: „Мекото сърце диктува на г. Славейкова да ни предприше абсолютни закони за сантиментална поезия, а нещастieto и омразата диктуват му и похода срещу старите. Той е чист естетик, защото не може да бъде друг, бог тъй го е създал“. (Страшимиров, 1906: 2) Макар че квалификацията „сантиментална поезия“ не е доминираща критическа нагласа в подходите към стихосбирката „Сън за щастие“, за нас това се оказва важно, особено с оглед на традиционно пренебрегваната ѝ връзка с „Момини сълзи“ (1888) и естетическото решаване на втората лирическа книга на Славейков.

Проблематизирането на „политикофобията“ на Пенчо Славейков ще бъде подхванато години по-късно от Иван Мешеков в книгата „Ляво поколение“ (1934). В нея индивидуализмът е видян като продукт на грохналата под натиска на едрия капитализъм дребнобуржоазна класа. В този смисъл Мешеков не описва индивидуализма нито като рожба на икономическа конфронтация, нито като реакция, а като „отдръпване“, „безсилие“ и в крайна сметка – аскетическо прислониаване в „областта на духа и съзерцанието“ (Мешеков 1989: 70). Продукт на такова отдръпване е т.нар. „индивидуалистична литература“, която, от една страна, е мислена в нейната прицеленост в „общочовешкото“ или „интернационалното“, а от друга, е квалифицирана като декадентство с присъщото дирене на човека дори в звяра. Д-р Кръстев нарича общочовешкото „всесветско“. Подобен етикет, отнесен към „Кървава песен“, универсализира категориите „живот“, „родина“, „човек“, „Бог“ и пр. За Мешеков обаче „общочовешкото“ означава „безкласово“ (Мешеков, 1989: 78). Неслучайно той посочва за обекти на „индивидуалистичната литература“ природата и фолклора. Стилизиациите по народни мотиви са разчетени не в прагматиката на оценностяването на „родното“, а като чуждеене от съвременната капиталистическа действителност. Излишно е да обсъждаме политическия статут на Мешеков, неговите очарования и разочарования от социализма и партията, но за нас е важно, че той е първият суверенен класовомаркиран критик, който пише за Славейков, изхождайки не от идеологически поръчки, а от базата на творчество. Не бива да забравяме, че в годините на учение Мешеков припознава фигурата на Славейков като учител. Кризисът на войната, „тръсът на живота“ и неговата трезвеност предоставят обаче друг опит, базиран на строги рационализации. Така наблюдението, че всевидещите поети са слепи социолози, идва някак естествено, за да оправдае „несъстоятелността“ на „безкласовата“ интелигенция и упадък на „индивидуалистичната литература“. Известно е, че именно д-р Кръстев изпраша лично на Мешеков „Капиталът“ на Маркс, когато е на фронта⁷). Този жест не означава нищо друго освен абсолютна липса на доктринерство – на фона на интензивността на живота – от страна на Кръстев. Разбира се, отношението на Мешеков към фигурата на Славейков не може да бъде мерено

само в оста писател–общество. По-късно ще обърнем внимание на някои негови естетически наблюдения.

Съществува тезата, че изборът на индивидуалистичната парадигма се свързва както с познание за живота, така и с неговото преобразяване. Такава теза откриваме в статията на Борис Тричков „Нашите писатели и нашата публика“, публикувана във втория сборник „Мисъл“ през 1910 г. За модерните писатели критикът пише: „не игнорират те близкото, милото нам, а прилежно го откопават от житейската проза и ни го поднасят във вид на скъпоценни бисери“. (Тричков, 1910: 180) Изкуството има потенциала да изяви ценността на живота и привнасяйки в него други стойности, да го досътворява. Подобна теза е съотносима с т.нар. „гносеологически индивидуализъм“⁽⁸⁾ и не е чужда за книгата „На Острова на блажените“.

В „областта“ на живота се съсредоточава следващото ни проблемно ядро. Интересува ни как индивидуализмът може да се мисли като модус за превъзможване на живота при критици като Владимир Василев и Спиридон Казанджиев. За нас е особено важно, че двамата са се чели един друг. Съществен фактор за преодоляването на живота се явява нуждата от оцелостяване, от помиряване на непомирими състояния на аза и културата, в която участва. Още в „Тъгите ни“ Димо Кьорчев набляга на централното за модерния опит „търсене на разкъсаните части на индивидуалността“ (Кьорчев, 1907: 102). В същия дух Спиридон Казанджиев обвързва индивидуалността с идеята за цялост и единство, мислени като предопределение, които са независими от вътрешния опит на аза. Постановката е разгърната в есето му „Чувство и индивидуалност“, писано през 30-те години и публикувано в сборника „Знание и вяра“ (1939). Казанджиев вижда телеологическия принцип на индивидуалността в предопределението ѝ да оценностява, да преоценява, да създава ценности. „Най-сетне във виталното единство на индивидуалността се корени нейната телеологичност“ (Казанджиев, 1939:16). Предзададеното единство съдържа и залога за творчество. Обвързването на индивидуалността с тотализиращи я проявления има своя произход във философията на живота (Lebensphilosophie). По отношение на текстовете на Славейков съществени са тематизациите на самия живот, чист от конкретността на битието, живота в абсолютната му стойност („Обичам“, „Химни за смъртта на свръхчовека“, „Псалом на поета“). По-детайлно е разработена концепцията за живота в статията на Спиридон Казанджиев „Индивидуализмът на Пенчо Славейков“, публикувана в „Златорог“ през 1921 г. На този текст ще се спрем за по-дълго. Тъкмо него Владимир Василев припомня и препоръчва в студията „Кръгът на индивидуализмът в литературата ни“ (1932). Интересното при двамата критици е, че когато става дума за Славейков, боравят с едни и същи разграничения. Сред тях често срещани са дистинкциите поет/художник, творец/естетик – все разграничения, които съдържат импулса да открояват рациона-

листичността, теоретичността и изобщо рефлексивността на един подход към изкуството. С тези разграничения е свързана неминуемата вкостеност на някои клишета за творчеството на автора. Сп. Казанджиев вижда индивидуализма на Пенчо Славейков като поредица от естетически преодолявания, кулминиращи в трайното освобождение, което само животът може да способства. Можем да определим крайното „освобождение“ като фактическо, което е другото на естетическото. Тази активистко-прагматична съставка на индивидуализма, дефинирана от Спиридон Казанджиев, по-късно намира и своето радикално име във формулировката „анархоиндивидуалистично бунтарство“ (Мешев, 1989: 76), която откриваме в книгата „Ляво поколение“. Радикализацията в случая е особено полезна, защото въобразява една форма на съществуване, респ. форма на съществуване на културата, осигурена от негативно самоопределяне, което се случва в низ от откази от общосподелен опит. Според Казанджиев „животът е извор на един вечен оптимизъм. Разбира се, не животът-слово, не животът-мъдрост или идея, а животът-дело, онова творческо начало, което е мистическа същност на битието и което съединява в себе си живота със смъртта, светлината с тъмнината, земното с божественото, временното с вечното“ (Казанджиев, 1921: 458) Такова потапяне в живота и сливане на жизнените съдържания е условие за свободата на дълга от морала, разграничени в книгата на Дим. Иванчев „Философия на отрицанието. Индивидуализъм и аморализъм“ (1937), за самоопределянето отвъд доброто и злото. Подобен прочит на индивидуализма на Пенчо Славейков не би могъл да съществува без едно много добро познаване на Ницше, макар че Владимир Василев е направил що-годе същото, и то порано, без да скрепя тезите си с неговия авторитет. Изключително важно е наблюдението на Казанджиев за „незавършения характер на Славейковия индивидуализъм“ (Казанджиев, 1921: 481), обусловен от връзката на поета с националното. Критикът подчертава, че общуването на Славейков с европейския опит не само че не го отвлича от корените на родното, а дори още по-силно го привързва към тях. Ранният индивидуализъм на Пенчо Славейков се оказва изключително важен, защото набавя опит за моделирането на идентичност. За да дефинира т.нар. „умерен индивидуализъм“ (Казанджиев, 1921: 482), Спиридон Казанджиев пише: „затуй национализмът на Славейкова си остава едно ограничение на неговия индивидуализъм“ (Казанджиев, 1921: 486). Няколко десетилетия по-късно Иван Еленков ще забележи в своя едноименна статия, че това изречение е изключено от втората публикация на текста през 30-те години в книгата на Казанджиев „Пред извора на живота“ (1937) (Еленков, 1998). Междувоеенните кризи и сринове на 30-те години предопределят и преакцентирането на старите реторики, изразяващо се в идеологическото помирение на индивидуалното с общностното. Този опит на пренаписването разглежда личността не само като ценна в своята наци-

онална самобитност, а и като конкурентна на един чужд опит. Ето как изглежда привнесеният пасаж в редакцията от 1937 г.: „Със същата концепция Славейков изпреварва в известен по-висок смисъл и днешната европейска идеология, в която принципът за водачеството играе значителна – не само творческа, но и практическа роля“. (Казанджиев, 1937: 152). Това изречение напомня на друг чисто интелектуален жест, който виждаме в изследването на Сп. Казанджиев „Учението за вечното възвръщане у Пенчо Славейков и Ницше“. Критикът не само че открива и описва две различни концепции на вечното завръщане, а и отличава тази на Славейков като по-плодотворна в историята на идеите за изкуството.

Има едно общо сюжетно място в текстове на Владимир Василев, Спиридон Казанджиев и Иван Мешеков – разказът за жизнерадостта на Пенчо-Славейковата поезия⁹⁾. Ще прочетем този сюжет, за да видим как фокусът в „радостта от живота“ всъщност определя специфичната „началност“, по-късно определяна като „средищност“ на фигурата на Славейков в литературноисторическите полагания на българския модернизъм. Като цяло и тримата се опитват да „декодират“ незилемия за автора „идеал“. За Владимир Василев идеалът у Славейков се формира от сблъсъка на освободенската романтика с новата „трезвеност“ на модерната епоха (Василев, 1928: 451). Фокусът на тримата критици е насочен към абсолютното остойностяване на живота в литературата на Пенчо Славейков. За Мешеков това значи изоставяне на неговата конкретност, но и въздигане до „висше жизнерадостното – в „борбите на духа“ и на гения в изкуството“ (Мешеков, 1989: 76). Владимир Василев и Спиридон Казанджиев виждат в абсолютизирането на живота начин за преживяването му като тоталност. Важно е да видим естетическите измерения на този екзистенциален модус. Казано с други думи, интересува ни как е въплътена тази жизненост в изпълнените му с живот и предчувствие за смърт творби, от една страна, и как това може да придаде автентичност на творчеството му, от друга.

Владимир Василев тематизира чувството за живот у Пенчо Славейков в не една своя статия, в която говори за периода на индивидуализма в българската литература. Такива са например по-късните му публикации в „Златорог“ „От пет години насам“ (1928), както и „От 1920 до днес. Кръгът на индивидуализма в литературата ни“ (1932). Според критика на „Златорог“ индивидуализмът обхваща периода от 1895 до 1910 – една условна хронография, в която се вписва животът на сп. „Мисъл“. Тази литературноисторическа нагласа не подрива възможността да се дефинира индивидуализмът спрямо сноп от връзки и категории, бележещи пълнокръвието на авторефлексивната литература. Това, което прави впечатление, е един функционален зев, появяващ се между по-късните статии на Вл. Василев, публикувани в „Златорог“, и ранната му статия „Живот

в смъртта“, поместена в „Мисъл“ през 1906. Тя, от своя страна, представя първата литературноисторическа концептуализация на индивидуализма в българската литература. Още в предната глава стана дума за „новия индивидуализъм“ на поетите Пенчо Славейков, Петко Тодоров, Пейо Яворов. Тази ранна статия на Вл. Василев притежава един иманентистки ресурс, който в по-късните му работи е примесен със социологизиращ елемент. Става дума за изключителното виране в самата литература без особеното ѝ контекстуализиране в социално-идеологически планове или в конкретните нужди на настоящето. Ценността на подобен, свободен от контексти, прочит проличава при оформянето на различни модуси, през които индивидуализмът може да се погледне като общо за българската литература явление и заедно с това да се открият неидентичните му проявления. По друг начин казано, намерени са детерминиращи специфики у тримата автори на „Мисъл“. Функционалният зев, за който стана дума, обхваща една промяна в концептуализирането на индивидуализма спрямо по-късните публикации на Вл. Василев. Става дума за същественото за 30-те години оценностяване на връзката поет–общество. В този контекст, в съпоставка с поезията на Кирил Христов, критикът пише: „По тоя начин индивидуализмът на Пенчо Славейков прави кръговрат и стига обратното си начало, както вярно е обяснено в статията на г. д-р Спиридон Казанджиев за „Индивидуализма у Славейкова“ (Златорог, г. II, кн. 8). Връзката с колектива е възстановена, но по обратна посока: не личността следва него, а той трябва да се издигне до личността по пътя на идеала, който ѝ сочи“ (Василев 1928: 454). Важно е да припомним, че като специфика на Пенчо-Славейковия индивидуализъм в ранната концепция на Василев от сп. „Мисъл“ е определена „новата жизнерадост“ (Василев, 1906: 478). В най-общ смисъл това е именно „идеалът“ на освобождаващата се от лична съдба, общество и морал литература в тягата си към т.нар. „трайнина“. Владимир Василев вижда корените на тази жизнерадост в българското езичество. Че самопревъзможването у Пенчо Славейков има езически произход, можем най-ясно да видим в книгата „Епически песни“. Определянето на езическия характер на Славейковата поезия като специфика на неговия индивидуализъм намира основата си в мотива „живот в смъртта“, формулиран от Владимир Василев. Усетът за жизнените противоречия и нерешимостта на битието съответстват на езиковата идиосинкразност на оксимороните у Славейков. Определянето на езическия произход на Пенчо-Славейковия индивидуализъм е от изключителна важност с оглед на това, което формулирахме като „пълнота“ в „Сън за щастие“. В никоя сетнешна статия, писана от Владимир Василев, не се настоява експлицитно на езическия индивидуализъм на автора. „Езическото“ сякаш е претопено в общото понятие за „живот“. Все пак

намираме седименти от ранната му работа „Живот в смъртта“ както в по-късните негови текстове, така и в концепцията на Спиридон Казанджиев за индивидуализма на Пенчо Славейков. Разбира се, не е чудно, че те са разпознаваеми в писателските визии за светлата смърт, в осмислянето на „другия бряг“ като задача на тукашното, в езическата самодостатъчност на света, чиято трансцендентност е в него самия. Ето как изглежда това, формулирано от Спиридон Казанджиев: „Този живот е тука, а не отвъд, той е единственият храм на свръхчовека [...]. Живот и Бог са едно и също битие“ (Казанджиев, 1921: 460). Владимир Василев намира още по-стегнат израз на същото: „тоя свят не е непременно трансцендентен“ (Василев, 1932: 408). Подобна липса на трансцендентност има отношение към езическото самопревъзможване на живота, към животрептящите метаморфози в собствените му граници. Като имаме предвид, че най-общо книгите на Пенчо Славейков завършват с идеята за смърт или за домогване до „другия бряг“, не можем да заобиколим обстоятелството, че въобразяването на смъртта и домогването до смъртта всъщност означават и домогване и постигане на живота. Апотеозът на тази концепция е стихотворението „Псалом на поета“. И Владимир Василев, и Спиридон Казанджиев, и Иван Мешекков, и по-рано д-р Кръстев намират повод да пишат за тази творба. Така индивидуализмът на Пенчо Славейков се основава на „решение за живота“, непрестанно моделирано от върховната жизнерадост, помиряваща аза с неговата съдба. Това, че „Сън за щастие“ показва един „закъснял“¹⁰ опит за помирение със съдбата, не бива да ни затваря очите пред специфичното редуване на скърби и веселост, пред срастването на онова, което Славейков нарича в „Немски поети“ *радост-тъга*. Индивидуализмът на Пенчо Славейков, проектиран като „решение за живота“, произлиза от жизнерадостния волунтаризъм. От друга страна, езическият субстрат в творчеството му функционира също и като решение за литературата и нейния език. Така например Вл. Василев посочва стиха „аз пролет в есента живея“, за да онагледя опита на човека със самопревъзможването, определено като „езическо“, което в случая съвпада с „българско“. Години по-късно този стих, който е от „Сън за щастие“, ще породи антитеза в преосмисления от Дебелянов в „Черна песен“ оксиморон – „пролетта като в есен аз крея“. Може би има връзка между Пенчо-Славейковия уклон към противоречията и оксимороните и полагането им в една естетизирана езическа светогледна основа. Засега за нас е важно, че „езическото“ е припознато като функция на Пенчо-Славейковия индивидуализъм, като негова специфика, като онази му връзка с българската природа и народност, която прави Славейков недостатъчно свободен в своя абстрактен „идеал“, не съвсем модернист, по-скоро постромантик, „сантименталист“ и в крайна сметка – недоста-

тъчно индивидуалист. Парадоксът на всички тези негативни уговорки, които четем в критиката, се съдържа в обстоятелството, че като цяло не се говори за индивидуализма на който и да е от авторите на българския модернизъм¹¹⁾. В това няма нито критическа заблуда, нито ирония на историята и съдбата, а тънко диференцирано „вкусване“ на сладко-тръпчивата нотка на българския модернизъм, роден от общуването на индивида с държавата.

Не бихме могли да говорим за индивидуализма на Пенчо Славейков като за целеположена завършена идеология. Индивидуализмът е непрестанно оформяният „идеал“ на Пенчо Славейков, помиряващ нуждите на аза с нуждите на културата. Би могъл да бъде мислен и като поза на авторитета, и като начин за самопредставяне или път за активно отстояване на автономността на литературата. Индивидуализмът на Пенчо Славейков обаче означава ангажиране с „родното“, културата, институциите. Неслучайно интегрирането на социокултурна критика на настоящето става в жанра на антологията. Проектите на Пенчо Славейков като цяло съдържат един хоризонт, който надхвърля областта на литературата. Това не противоречи на възжелаваната ѝ автономия, напротив – утвърждава я, защото е базирана на експериментална жанрова трудност. Може би тъкмо в това се състои особеността на Славейковия индивидуализъм – непрестанното изработване на контексти, в които литературата да се усеща уютно. Такива контексти биват събдвани в понятията „нация“, „култура“, „идентичност“. Може би единствената по-свободна от контекстуализации книга е „Сън за щастие“. Не би могло да си обясним тази нейна свобода само с лирическата ѝ природа. От една страна, стихосбирката се явява представителна за това, което Владимир Василев нарича „нов индивидуализъм“, в чиято основа са жизнерадостта и непреломимостта пред съдбата в противоположност на онова, което критикът нарича „резигнативен индивидуализъм“, говорейки за Вазов. От друга страна, книгата предоставя една поетическа мяра, често оценявана като „класическа“, но и често противопоставяна на по-модния поетически лексикон на Яворов в „Безсъници“. Специфичната несвоевременност на „Сън за щастие“ на фона на албумните символистически метафори е изключително любопитна. „Новият индивидуализъм“ на книгата може да бъде мислен не в отстоянията ѝ спрямо „Безсъници“, а в полагането ѝ например между „Цариградски сонети“ на Константин Величков и книгата „Химни на зората“ (1911) на Кирил Христов – и поезията на Дебелянов. В този хоризонт бихме могли по-добре да разчетем особената „предходност“ на Славейков спрямо това, което Божан Ангелов нарича „нова модерна чувствителност“, говорейки за Яворов, а Владимир Василев определя като „нов индивидуализъм“, говорейки за поетите около „Мисъл“.

БЕЛЕЖКИ:

1. Например известно е, че Пенчо Славейков отказва да приобщи оперната група към Народния театър. Това научаваме от спомен на артиста Константин Мутафов в книгата „Пенчо Славейков, П. К. Яворов, П. Ю. Тодоров в спомените на съвременниците си“ (1963).
2. В израза „работа в настоящето“ припознаваме минималната дефиниция на модерността, направена от Пенчо Славейков. Формулировката се появява в статията „Българската поезия“ и обозначава съпротивата на автора срещу подновената след Освобождението Каравелова идея за Балканска конфедерация. „Работа в настоящето“ е формула на една критическа нагласа, рефлектираща в полето на политическия живот, пренесена и към модерния проект за литература.
3. Вж. статията на Б. Пенчев „Потеклото на модернизма (Бележки към генеалогията на понятието и употребите му в литературноисторическия дискурс)“ (Пенчев, 1999) и увода към книгата му „Българският модернизъм: моделирането на аза“ (Пенчев, 2003), както и уводната глава „Индивидуализъм и колективизъм (Конфликтът на идеологиите)“ в книгата на Валери Стефанов „Българска литература. XX век“ (Стефанов, 2003).
4. Миряна Янакиева твърди, че книгата „Сън за щастие“ е „предизвикателно немодерна“ (Янакиева, 2011: 170).
5. За илюстрация на тази теза ще използвам едно наблюдение на Светлозар Игов: „Със своята лирическа изповедност, изразяваща индивидуалните човешки ценности, с чистата си битийна и екзистенциална – а не социална и историческа – проблематика, тя [книгата „Сън за щастие“, б. м., С. Д.] вече представя лиризм от модерен тип, надмогващ национално-гражданската патетика на Вазовата епоха“. (Игов, 2006: 73)
6. Тъкмо обратна е тезата на Стоян Каролев в статията „Индивидуализмът на Пенчо Славейков“, според когото причината за успеха на Славейковия „философски индивидуализъм“ е, че „творчеството на Пенчо Славейков е в хармония с ритъма на времето“ (Каролев, 1943: 99).
7. Вж. предговора на Симеон Султанов в книгата „Иван Мешеков. Есета, статии, студии, рецензии“ (1989).
8. В книгата на Димитър Иванчев „Философия на отрицанието. Индивидуализъм и аморализъм“ (1937) като „гносеологически индивидуализъм“ е определена философията на Щирнер, според която субектът не само познава, но и сътворява обекта на познанието – един обрат, започнал от Кант нататък (Иванчев, 1937). Едва ли е случайно, че името на Щирнер се появява в „На Острова на блажените“, в раздела за Китан Дожд.
9. Вж. и статията на Милена Цанева „Пенчо Славейков – поет на изстрадащата жизнерадост“ (1966), публикувана в сп. „Пламяк“ (Цанева, 1966).
10. За „късното естетическо съзряване“ на Пенчо Славейков пише Спиридон Казанджиев в есето „Индивидуализмът на Пенчо Славейков“ (Казанджиев, 1921: 456).

11. Най-малко три текста носят заглавие „Индивидуализмът на Пенчо Славейков“ (Казанджиев, 1921), (Каролев, 1966), (Еленков, 1998).

ЛИТЕРАТУРА:

- Ангелов, Б. (1907) Лириката ни през 1907 година // *Мисъл*, № 9/10, 1907.
- Василев, Вл. (1906) Живот в смъртта // *Мисъл*, с. 468–483, 1906.
- Василев, Вл. (1928) От пет години насам // *Златороз*, № 4, 1928.
- Василев Вл. (1932) От 1920 до днес. Кръгът на индивидуализмът в литературата ни // *Златороз*, № 8/9, 1932.
- Гечев, А. (1908) Нашата литература през 1907 г. // *Демократически преглед*, № 2, 1908.
- Еленков, Ив. (1998) „Индивидуализмът на Пенчо Славейков“ в културния контекст на преживяването на следвоенния свят като „криза“ у Сп. Казанджиев, Н. Шейтанов и Я. Янев // *Литературен вестник*, №12, 1998.
- Иванчев, Д. (1937) *Философия на отрицанието. Индивидуализъм и аморализъм*. София: Печатница Култура.
- Игов, Св. (2006) *Книга за Пенчо Славейков*. Варна: Изд. Славена.
- Казанджиев, Сп. (1937) Индивидуализмът на Пенчо Славейков // *Пред извора на живота*. София.
- Казанджиев, Сп. (1939) Чувство и индивидуалност В: Казанджиев, Сп. *Знание и вяра*. София: Хемус.
- Каролев Ст. (1943) Индивидуализмът на Пенчо Славейков // *Философски преглед*, № 2, 1943.
- Клинчаров, Ив. [Ив. Ке] (1909) Две литературни години. Литературен преглед // *Литературен алманах*, ч. 2. София.
- Кьорчев Д. (1907) Тъгите ни. В: *Южни цветове*. Ред. Д. Кьорчев, Т. Кунев. София: Печатница Паспалев.
- Мешков, Ив. (1989) Ляво поколение В: Есета, статии, студии, рецензии. Съст. Симеон Султанов. София: Български писател.
- „Пенчо Славейков, П. К. Яворов, П. Ю. Тодоров в спомените на съвременниците си“. София: Български писател. 1963.
- Славейков, П. П. (1959). Събрани съчинения. Т. 5. София: Български писател.
- Страшимиров, Д. (1906). Литература и политика // *Ден*, г. III, № 789, 780, 1906.
- Т. М-ов (1899): [Т. М-ов] Душата на художника според Пенчо Славейков // *Ново време*, № 2, 1899.
- Томов, А. (1908). Общият характер на българската литература // *Начало*, № 3, 1908.
- Тричков, Б. (1910). Нашите писатели и нашата публика // *Мисъл*, № 2, 1910.
- Цанева 1966: Пенчо Славейков – поет на изстраданата жизнерадост // *Пламък*, № 5, 1966.

Янакиева, М. (2011). *От родния кът до гроба. „Сън за щастие“*. Пловдив: Контекст.

PERSPECTIVES ON THE INDIVIDUALISM OF PENCHO SLAVEYKOV

Abstract. This article focuses on the concept of individualism recurrently applied to the personality and work of Pencho Slaveykov. It discusses the ways in which the concept has been used from the beginning of the 20th century till the period between the two World Wars. A functional gap is identified between some early definitions of individualism by Vladimir Vasilev and Spiridon Kazandzhiev, on one hand, and their later conceptualizations during the 1930s, on the other hand, which reconcile and reconnect the author and the society. Pencho Slaveykov's vitalism is shown to be a widely disseminated critical narrative during the 30s. Vitalistic ideology plays however a crucial role already in the pioneering article by V. Vasilev *Live in Death* (1906) which conceptualizes the „new individualism“ of Pencho Slaveykov and emphasizes its paganistic essence.

Sirma Danova

✉ Student in PhD

Sofia University „St. Kliment Ohridski“

1504 Sofia, 15 „Tsar Osvoboditel“ Blvd

sirmadanova@abv.bg